ÎNCOTRO SE ÎNDREAPTĂ POPULAȚIA EUROPEI?

Dr. Vasile Ghețău

Numărul populației Europei se apropie de 500 milioane locuitori. În populația mondială Europa reprezintă doar 10 la sută, iar această pondere s-a aflat în scădere continuă după cel de-al doilea război mindial (18 la sută în anul 1939).

Perspectivele acestei evoluții, îndeosebi după anul 2000, formează obiectul unui excelent articol semnat de Jean Bourgeois-Pichat, în numărul 1/1988 al revistei „Population"[1]. Regăsim în acest articol calitățile de mult dovedite ale autorului: surprinzător prin dimensiunile și semnificațiile pe care le conferă unor evoluții pe care le tratăm, uneori, poate prea superficial, original în demersul metodologic, concis și riguros în minuirea conceptelor, tehnicilor și instrumentelor de analiză demografică.

Reprezentarea grafică a evoluției populației țărilor industriale[2] în perioada 1750—2025 surprinde prin forma curbei: cunoscuta alură a curbei logistice. De la o situație inițială caracterizată prin fertilitate și mortalitate ridicate, cu un spor natural redus, se trece la o creștere rapidă a populației prin scăderea mortalității în condițiile menținerii fertilității la valori ridicate. Această fază este adesea numită „explozia demografică". După un anumit timp și fertilitatea începe să scadă. Creșterea populației se reduce ca intensitate. În cele din urmă, cele două variabile se stabilizează la valori scăzute și apropiate, rezultind o creștere evasinulă.

Plecind de la acest grafic, J.B.-Pichat dezvoltă schimbările care intervin într-o populație — la nivelul structurii pe vîrste — în diferite faze ale evoluției sale în timp, utilizind un model teoretic al tranziției demografice.

Se folosesc populațiile stabile Coale-Demeny (seria Vest) și se pleacă de la o situație în care rata brută de reproducere (RBR) este egală cu 3 iar speranța de viață la naștere este de numai 20 ani. În timp, natalitatea scade, speranța de viață trecind succesiv la 30, 40, 50 și 60 ani, dar RPR rămînind constantă (3,00). Cînd speranța de viață ajunge la 60 ani, se declanșează o scădere a fertilității, RBR ajungind la 2,00 și apoi la 1,00. Valorile ultime sînt o speranță de viață la naștere de 77,5 ani și RBR = 0,8.

S-au adăugat și valorile celor doi parametri caracteristici populației R.F. Germania: RBR = 0,57 și speranța de viață la naștere (pentru femei) de 79,5 ani. Alți indicatori rezultați: vîrsta medie la deces pentru trei grupe de vîrstă și ritmul mediu anual de creștere a populației.

Grupele de vîrstă reținute pentru analiză de J.B.-Pichat sînt 0—29 ani, 30—59 ani 60 ani și peste, fiecare avînd o semnificație bine precizată: în grupa 30—59 ani se află persoanele responsabile de funcționarea societății („grupul oamenilor de decizie"); în grupa 0—29 ani se află tinerii, unii dintre ei activi economic dar fără responsabilități importante; persoanele de 60 ani și peste sînt inactive.

Ce schimbări se produc în structura pe vîrste în cursul tranziției demografice?

În situația inițială, ponderea tinerilor este mare iar cea a vîrstnicilor foarte mică. La 100 „oameni de decizie" revin 200 tineri și numai 18 persoane vîrstnice. Acestea din urmă sînt atît de puține încît societatea își poate permite a-i trata generos, fără consecințe pe plan economic.

Odată cu scăderea mortalității se înregistrează o creștere a ponderii tinerilor și o scădere a ponderii vîrstnicilor. Atenția „oamenilor de decizie" este reținută de această creștere a tinerilor (cu implicații pe plan economic) și a ritmului de creștere a întregii populații: el ajunge la 3 la sută anual cînd speranța de viață este de 60 ani.

[1] Jean Bourgeois-Pichat, *Du XXe au XXIe siècle: L'Europe et sa population après l'an 2000*, „Population" nr, 1/1988, p. 9—44.

[2] Clasificarea „țării industriale" — „țări puțin dezvoltate" pe care o folosește autorul, este cea adoptată de Divizia de populație a O.N.U. Țările industriale sînt cele din Europa, America de Nord, Japonia și URSS. Țările puțin dezvoltate înglobează toate celelalte țări.

„VIITORUL SOCIAL", an. LXXXI, nr. 5, p. 451—454, București, 1988

BVS
Digitally signed by BVS
DN: cn=BVS gn=BVS c=Romania l=RO
o=Biblioteca Virtuală de Sociologie
ou=Institutul de Cercetare a Calității de Viață
e=contact@bibliotecadesociologie.ro
Reason: Digitized by BVS
Location: www.bibliotecadesociologie.ro
Date: 2020-10-24 00:41+03:00

Se mai întîmplă însă și un alt lucru în această primă fază: crește vîrsta medie la deces, situație care nu este bine privită de „oamenii de decizie" întrucît în felul acesta se accentuează tendința de conservare a capitalului la persoane vîrstnice.

Cînd și fertilitatea începe să scadă, ponderea tinerilor este în regres (moderat) iar cea a vîrstnicilor crește. Dar situația nu este radical diferită de cea din faza inițială, preocuparea „grupului de decizie" rămînînd tinerii. Se reduce însă considerabil ritmul de creștere a populației, spre satisfacția grupului menționat. Dar devine o problemă din ce în ce mai actuală creșterea vîrstei la deces și deci transmiterea tîrzie a capitalului.

În faza ultimă (cu RBR = 1,00 și 0,80), două fenomene rețin atenția:

— scade ponderea tinerilor în favoarea vîrstnicilor; preocuparea grupului de decizie este de data aceasta nu „tinerii" ci „tinerii și vîrstnicii", grupe de populație apreciate a complica funcționarea economiei;

— crește, în proporții alarmante pentru transferul de capital, vîrsta la deces.

Intervine însă și un alt element la sfîrșitul fazei de scădere a fertilității. Ritmul de creștere a populației scade în mod considerabil. Pentru „grupul de decizie" această evoluție este binevenită, avînd efecte imediate pozitive pe plan economic. Pe termen lung însă, riscul scăderii numărului populației și al dispariției acesteia este iminent. Numai că „grupul de decizie" nu realizează acest pericol, fiind interesat de calcule imediate: cum numărul vîrstnicilor este o realitate care nu poate fi schimbată, singura posibilitate de a nu asista la o creștere a sarcinii economice a grupului median este menținerea unei fertilități scăzute, ceea ce are drept corespondent diminuarea ponderii populației tinere. Pe termen lung însă, implicațiile nu pot fi decît negative.

Lucrurile astfel prezentate simplifică o situație în care nu se iau în considerare numeroase alte elemente care intră în joc: posibilitățile de a realiza economii (financiare), de investiții, creșterea productivității muncii, implicațiile politice ale îmbătrînirii corpului electoral.

Proiectările demografice elaborate de ONU prevăd stabilizarea fertilității populației mondiale la 2,1 copii la o femeie (nivel impus de simpla înlocuire a populației). Dar dacă tendința de scădere nu se oprește și fertilitatea ajunge la valori inferioare acestui prag?

J.B.-Pichat elaborează trei scenarii ale evoluției populației mondiale, în scopul evidențierii locului pe care Europa l-ar putea ocupa.

Scenariul 1 este cel clasic al tranziției demografice, folosit de ONU în elaborarea proiectărilor sale. Fertilitatea va cunoaște o stabilizare generală la 2,1 copii la o femeie.

În aceste condiții, populația mondială ar ajunge la 6,1 miliarde în anul 2000 și s-ar stabiliza, în jurul anului 2100, la 11 miliarde locuitori. Analizată într-o viziune istorică mai lungă, repartizarea regională a populației ar cunoaște schimbări importante: în perioada 1800—2100 ponderea populației Africii ar crește de la 11 la 26 la sută, a Asiei ar regresa de la 66 la 54 la sută, a Americii latine ar trece de la 2 la aproape 9 la sută iar populația Europei ar ajunge la 5 la sută față de 15 în anul 1800.

Dacă însă luăm în considerare ansamblul populației de origine europeană (Europa, URSS, America de Nord și Oceania), vom constata că ponderea ei se reduce de la 33 la sută în 1939 la doar 12 la sută în jurul anului 2100.

Schimbările la nivel regional capătă alte dimensiuni și semnificații dacă sînt însoțite și de alte caracteristici. Cea reținută de J.B.-Pichat este apartenența la marile civilizații. Iată, fără comentariu, repartizarea (în %) populației mondiale după marile curente spirituale:

	1800	1985	2000	2100
Total	100,0	100,0	100,0	100,0
Creștinism	31,1	30,2	27,8	20,2
Islam	18,0	17,7	23,3	40,1
China	22,5	22,0	20,5	13,5
Restul lumii	28,4	30,1	28,4	26,2

Scenariul 2 se bazează pe aceeași ipoteză referitoare la evoluția fertilității dar admite o creștere importantă a speranței de viață la naștere, în conformitate — precizează J.B.-Pichat — cu ceea ce susțin gerontologii că urmează a avea loc în secolul următor. Limita luată în considerare este 100 ani (75 ani în scenariul 1). Tendințele din Scenariul 1 sînt accentuate în acest al doilea scenariu. Populația Europei ar ajunge la numai 3 la sută din populația mondială în

jurul anului 2100 iar populația țărilor industriale de origine europeană ar fi de 5,5 la sută (5,9 la sută incluzînd și Japonia). Creștinismul ar reprezenta 15 la sută iar Islamul ar ajunge la 43 la sută.

Evoluțiile din bazinul mediteranean sînt deosebite: în numai trei secole (1800—2100) raportul dintre Sud și Est, pe de o parte, și Nord și Vest[3], pe de altă parte, se inversează: de la 20 musulmani la 80 de creștini în anul 1800, ar urma să se ajungă la 84 musulmani la 16 creștini în anul 2100. Remarca lui J.B.-Pichat: „Necesitatea unei colaborări și, pentru a spune totul, unei reconcilieri între cele două curente spirituale nu s-a impus niciodată cu atîta evidență. Ea poate și fără îndoială trebuie să treacă prin colaborare economică. Statele respective nu 150 de ani pentru a găsi soluții".

Scenariul 3 (al „implozie demografice") se fundamentează pe ipoteza că în toate țările lumii fertilitatea scade sub nivelul de înlocuire a generațiilor (RBR ar ajuge la nivelul actual din R.F. Germania — sub 0,6), fără a cunoaște apoi o redresare. Rezultatul: specia umană va dispare.

Țările industriale ajung la o populație maximă de 1,4 miliarde locuitori în anul 2020 și scăderea care urmează se întinde pînă în jurul anului 2250 iar populația țărilor puțin dezvoltate dispare în jurul anului 2400, după ce ar fi atins maximul—8,4 miliarde—în anul 2080. La nivelul întregii planete, populația maximă ar fi de 9,4 miliarde în anul 2070.

Rezultatele celor trei scenarii cuplate la informațiile disponibile în literatura de specialitate asupra apariției omului pe Terra și evoluției populației mondiale din cele mai vechi timpuri, permit autorului să sesizeze patru tranziții demografice succesive ale umanității. *Prima tranziție* se situează între anii 40 000 și 35 000 î.e.n. Populația mondială crește de la 500 000 la 5 milioane locuitori și se menține apoi la acest nivel peste 20 000 ani. *Cea de-a doua tranziție* se situează între 10 000 și 5 000 î.e.n. și durează pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Populația crește de la 5 milioane la aproape un miliard. Multiplicatorul este deci de 200 în raport cu numai 10 cît a fost în tranziția precedentă.

Cea de-a treia tranziție demografică a început deci în Europa la mijlocul secolului al XVIII-lea și actualmente ne aflăm la sfîrșitul ei. Ca și precedentele, actuala tranziție nu a putut avea loc decît grație unui progres tehnic: stăpînirea energiei.[4] Aceasta a permis să crească productivitatea muncii în agricultură și să apară un excedent de forță de muncă disponibil pentru industrie. Tranziția industrială a însemnat însă și tranziția drepturilor omului. Și aici, intervine paradoxul: liberă pe destinul său, ființa umană decide astăzi singură dimensiunea descendenței sale; progresul tehnic o ajută în acest sens și, dacă ea dorește, poate să nu-și asigure supraviețuirea. Riscul dispariției speciei umane este real.

Cele trei scenarii sînt căi potențiale ale celei de-a *patra tranziții demografice*: *tranziția post-industrială*. În scenariul al treilea, omenirea pleacă de la zero acum aproximativ 600 000 de ani și se întoarce tot acolo spre anul 2400.

O întrebare tulburătoare rămîne în mintea cititorului: condițiile de fertilitate din scenariul 3 conduc oare în mod inevitabil la dispariția ființei umane în numai 400 de ani? Atît de fertilul și inventivul spirit uman nu poate face nimic pentru a evita catastrofa?

J.B.-Pichat admite că există totuși o cale: *stăpînirea biologiei*. Creșterea speranței de viață la naștere pînă la 150 ani, cum prevăd specialiștii domeniului, nu ar face decît să întîrzie catastrofa. Dar se poate admite ipoteza că prelungirea duratei medii a vieții va fi însoțită de descoperiri în domeniul îmbătrînirii ovariene și împingerii perioadei fertile a vieții după vîrsta de 100 ani. Actualmente, din 500 000 ovule potențiale la naștere numai 500 ajung la maturitate. Este un proces de îmbătrînire care se produce devreme în viața femeii, de la pubertate pînă la menopauză. Precocitatea sa explică de ce gerontologii nu i-au acordat pînă acum prea multă importanță. Cu o durată medie a vieții de 150 ani, din care 140 în bună sănătate și cu posibilitatea de procreere pînă la 100 ani, este posibil ca specia umană să nu dispară. Aceasta ar fi tranziția demografică post-industrială[5].

★

[3] Sud și Est = Algeria, Egipt, Libia, Maroc, Tunisia, Liban, Israel, Turcia.
Nord și Vest = Franța, Spania, Italia, Grecia, Iugoslavia.

[4] Stocarea produselor alimentare a reprezentat factorul decisiv al primei tranziții iar cultura plantelor, creșterea animalelor și sedentarizarea au determinat-o pe cea de-a doua.

[5] Ocupîndu-se, în studiu, și de numărul total al oamenilor născuți pe Terra, pînă în zilele noastre, J.B.—Pichat ajunge la 80 miliarde. La 11 iulie 1987, cînd, după estimațiile O.N.U., populația planetei a atins 5 miliarde locuitori, s-a înregistrat de fapt cel de-al 80 miliardelea om care a văzut lumina zilei și cel de-al 75 miliardelea deces.

Ce am putea spune în finalul acestei prezentări a studiului lui J.B.-Pichat? Evoluțiile demografice la care asistăm sînt, fără îndoială, îngrijorătoare. Nu știm ce descoperiri de ordin medical, biologic ar putea schimba aceste evoluții. Scăderea fertilității la populațiile europene, începută în secolul trecut dar fiind, după anii '60, fără precedent prin intensitatea ei, prin nivelul la care s-a ajuns și prin lipsa oricărui semn de redresare este o realitate. Transformările prin care trece familia sînt, de asemenea, extrem de complexe. Consecințele acestor fenomene asupra evoluției numărului populației vor apare — la adevărata lor dimensiune — în secolul următor. În proiectările pe termen lung ale Diviziei de populație a O.N.U., preluate de J.B.-Pichat în studiul pe care îl prezentăm, se adoptă o ipoteză „gratuită dar care nu pare absurdă": în fața scăderii numărului populației, cuplurile își vor schimba comportamentul; o parte dintre ele, din spirit civic, pentru a evita dispariția pe termen lung a țărilor lor, vor reveni la o fertilitate de 2,1 copii la o femeie.

Așadar, în spiritul civic, în conștiința individului se află cheia redresării fertilității populațiilor europene, evitarea declinului demografic și a dispariției lor. Dar guvernele, punem noi întrebarea, ele nu au nici o răspundere pentru nivelul actual al fertilității și tendința acesteia? Nu sînt și ele oare chemate să abandoneze interese imediate să privească peste ziua de azi și cea de mîine, să înțeleagă natura particulară a demograficului?

Studiul lui J.B.-Pichat îndeamnă la reflecție și conferă deplină valabilitate unui înțelept motto: mîine nu este decît ieriul lui poimîine.